

Ik zag twee beren filosoferen

Filosoferen met kinderen en jongeren

Voor opvoeders en begeleiders van kinderen van 8 tot 18 jaar

Alle wijsbegeerte begint met verwondering – Plato

Twijfel is het begin van wijsheid – Descartes

Plato heb ik lief, maar de waarheid heb ik liever – Aristoteles

Ik weet alleen dat ik niets weet – Socrates

Dit boek gaat niet over filosofen maar over filosoferen – Maaïke & Sabine

Auteurs

Sabine Wassenberg en Maaike Merckens Bekkers

Redactie

Jeroen Hoogerwerf

Vormgeving

Rémi de Ligny

Druk

Proost, België

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

© 2014 Levendig Uitgever
www.levendiguitgever.nl

© 2014 WonderWhy
www.wonderwhy.nl

NUR 730
ISBN 978 94 91740 18 3

Inhoudsopgave

1. Filosoferen met kleine filosofen	5	3. Didactische aanwijzingen	29
Een inleiding voor de leerlingen in de klas	6	Hoe bouw je een les op	29
Nut of doel van het filosoferen.....	6	Werkvormen	31
Leeftijden.....	8	Gespreksvormen.....	32
Intelligentie	8	Visuele vormen.....	33
Praat iedereen mee?	10	Spellen	35
Maakt twijfel niet onzeker?	10	Persoonlijke opdrachten	36
Waarover?	11		
		4. Filosofische deelgebieden	39
2. Hoe maak je het gesprek filosofisch?	13	Wat kan ik weten?	39
Structuur van een filosofische argumentatie	14	Wat moet ik doen?	40
Filosofisch succes	15	Wat mag ik hopen?.....	41
Vraag - mening -argument - waarde	16	Wat is de mens?	41
Bewering - feit - mening -geloof- overtuiging - waarheid.....	17		
Technische aanwijzingen voor het filosoferen.....	18	5. Voorbeeldlessen	43
Abstract en concreet.....	22	Nawoord.....	105
Logica.....	22		
Morele oordelen	23		
Argumentatie uiteenzetten	23		
Problematiserende interventies	25		
Begrippen definiëren.....	28		

1. Filosoferen met kleine filosofen

In kinderen schuilen niet zelden kleine filosofen. Kinderen kunnen zich echt over dingen verwonderen. Zonder enige terughoudendheid stellen ze vragen naar waar ze precies vandaan komen. Waarom kan mama niet gewoon gezellig bij papa en zijn nieuwe vriendin gaan wonen? En waar is oma, nu zij is overleden?

Op school wordt kennis in veel vormen en maten aangereikt aan de kinderen en leren ze al snel dat de juf of de meester op de meeste vragen wel een antwoord heeft. Maar er zijn vragen - filosofische vragen-, die geen eenduidig antwoord kennen. Voor het antwoord op dat soort vragen moet je je fantasie gebruiken, goed kunnen redeneren en een soort gevoel ontwikkelen voor de veelvormigheid van het leven. Dingen lijken een zekerheid, maar misschien blijkt het relatief, als je er anders naar gaat kijken. Kinderen kunnen dit als geen ander. Omdat ze nog niet gehinderd worden door kennis

of theorieën, kunnen ze met hun oprechte openheid leren om zelfstandig na te denken, weloverwogen een positie in te nemen en over zichzelf te reflecteren. Gewoon diep leren nadenken.

In dit boek geven we een handleiding voor het filosoferen met kinderen. In de klas, als naschoolse activiteit, tijdens een vakantieënkamp, als verwerking van een film of toneelstuk: er zijn meerdere situaties denkbaar waarin er met kinderen gefilosofeerd kan worden. Uiteraard kun je het ook gewoon met je eigen kinderen of kleinkinderen aan de keukentafel doen.

Dit boek richt zich vooral op gebruik in het onderwijs. Na de handleiding over filosoferen met kinderen vind je verschillende lessenseries. Het zijn voorbeelden van lessen, met thema's, filosofische vragen om het gesprek gaande te houden en mogelijke activiteiten.

In dit boek beschrijven we geen strikte methode. We geloven dat strikte regels over ‘nu dit, dan dat en dan dat’ niet per definitie tot de meest diepgaande of boeiende gesprekken leiden.

Het filosoferen met kinderen staat of valt bij het hanteren van de handvatten die we beschrijven om het gesprek te begeleiden. Het gebruiken van je eigen filosofische verwondering helpt hierbij enorm. Neem de lessen ter inspiratie en wijk er vooral van af. Alle lessen die we beschrijven zijn slechts voorstellen en je kunt er ook je eigen draai aan geven.

Een inleiding voor de leerlingen in de klas

Filosoferen is nadenken en vaak ook praten over vragen waar niet één juist antwoord op bestaat. Het antwoord staat niet, laten we zeggen, in een antwoordenboekje. Ook kun je het niet op internet opzoeken.

De vraag ‘wanneer ben je een goed mens?’ is een filosofische vraag. Op Wikipedia staat nergens een lijstje met dingen die je moet doen om een goed mens te zijn.

Het enige dat je kunt doen bij een filosofische vraag is zelf je eigen antwoord geven. Je eigen mening.

En het wordt pas echt interessant als iedereen dat doet, en we samen die meningen gaan onderzoeken. Hoe kan het dat Ruben ‘a’ zegt en Faisal ‘b’? Wat zit daarachter? Hoe komt het dat je denkt wat je denkt en vindt wat je vindt? Wat zijn je argumenten? Wat zijn de waarden die daar weer achter liggen? Of het geloof dat er achter ligt? En kun je zeggen dat dat waar is?

Filosoferen is dus niet alleen voor volwassenen. Kinderen kunnen het ook prima. Het enige dat je nodig hebt, zijn je hersenen, en die hebben we allemaal. Door te filosoferen gaan we die hersenen even lekker opwarmen. Kneden. We doen een soort hersengymnastiek!

Het kan zijn dat je op een gegeven moment denkt: nu weet ik het ook niet meer! Dan ben je juist goed bezig! Uiteindelijk weet niemand het juiste antwoord, maar je kunt wel zelf een keuze maken waarin jij gelooft.

Je mag dus zeggen wat je denkt. Alleen kun je er wel op rekenen dat we dan vragen: waarom denk je dat? En dan moet je je argument geven: de reden dat je dat vindt.

Nut of doel van het filosoferen

De vraag zou natuurlijk al kunnen zijn: moet iets altijd een doel hebben of nuttig zijn? Zou het niet voldoende zijn als we gewoon veel plezier beleven aan filosoferen? Gewoon filosoferen vanwege het filosoferen? Het filosoferen als doel op zichzelf. Een doel *an sich*, zoals dat heet. Net als dat rekenen een doel is en taal, muziek en ook kunstonderwijs en gymnastiek. Maar waarom het goed is om te leren filosoferen, kan ook worden beargumenteerd.

Bevordert tolerantie

Kinderen leren dat de wereld niet zwart-wit is. Op sommige vragen is geen antwoord. Dit zorgt voor een inzicht in de aard van de eigen meningen. En bovendien: ook de ander heeft recht op een mening en die mag best anders zijn dan die van mij. Dit kan leiden tot een tolerante houding.

Versterkt autonomie

Hierdoor worden leerlingen zelf uitgedaagd om op eigen kracht, op eigen verantwoordelijkheid, een mening te vormen. Juist omdat de juf, leraar, vader, moeder, godsdienst, internet of het antwoordenboekje het ook niet weten. Juist omdat niemand het zeker weet, wordt aan de leerlingen de vrijheid gegeven om zelf te bepalen wat zij denken en vinden. Dit is een vorm van autonomie. Zij zijn mensen die uiteindelijk zelf moeten nadenken over de samenleving, het geloof, je gezin, vriendschap en ga zo maar door. Zelf standpunten bepalen en zelf de wereld vormgeven. Weldenkende mensen denken na over hun standpunten en kunnen die kritisch onderzoeken. Maar dit moet geoefend worden.

Leren argumenteren

Kinderen leren door filosoferen te argumenteren. Ze leren (onbewust) de structuur van argumentaties, het wegen van argumenten en over de waarheidswaarde van iedere opmerking. Kort gezegd: kritisch denken. Deze vaardigheid is nuttig voor ieder vak op school, op de middelbare school of studie, of ook maar iedere vorm van informatieverwerking.

Thematische aanpak

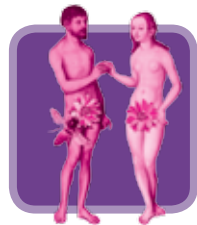
Er wordt steeds over thema’s gefilosofeerd. Het kan dus ook over *nuttige* thema’s gaan, die bijvoorbeeld als doelstelling in het schoolbeleid geformuleerd staan.

Bij de voorbeeldlessen in dit boek staat bij een aantal lessen een stempel, dat aangeeft bij welk van onderstaande belangrijke thema’s deze les aansluit.

Burgerschap

Burgerschap is een onderwerp dat op alle scholen aan bod zou moeten komen conform de kerndoelen. Deze filosofielessen vormen een mooie invulling op deze verplichting. Behalve al het filosoferen zelf, dat zoals net beschreven, in de hand werkt dat de leerling zelf leert nadenken en een zekere tolerantie ontwikkelt voor andersdenkenden, leggen deze lessen de thema's op tafel die in de democratische samenleving een rol spelen.

Seksualiteit

Seksualiteit is voor veel scholen een lastig thema: hoe praat je met je klas over seks? Filosoferen is een handige werkvorm om het thema seks op een respectvolle, neutrale en open wijze bespreekbaar te maken. Vooral het thema homoseksualiteit is na het jarenlange politieke debat, sinds 2012 opgenomen in de kerndoelen voor het onderwijs. Officieel heet dit aandacht voor 'seksuele diversiteit', waaronder alle variaties op heteroseksualiteit vallen, LHBT: lesbisch, homo, biseksueel en transgender.

Pesten

Bijna op iedere school is er wel pestproblematiek. Behalve persoonlijke aandacht en gepaste maatregelen is het ook mogelijk om het thema zelf aan de orde te stellen. Maar niet op een moralistische manier, want 'je mag niet pesten' dat weten de kinderen zelf al lang. Door erover te filosoferen is het mogelijk om op een dieper niveau leerlingen te laten reflecteren over het eigen gedrag en de dynamiek in de klas.

Wereldburgerschap

Voor wie de leerlingen verder wil laten kijken dan hun neus lang is en dan nóg verder, zijn er ook thema's die zich op mondiaal niveau afspelen. Het gaat bijvoorbeeld om de millenniumdoelen, de universele rechten van de mens, en de verantwoordelijkheden die wereldburgerschap met zich mee brengen.

Leren omgaan met twijfel

Omdat er vaak oneindig veel antwoorden mogelijk zijn op vragen is het altijd nog maar de vraag, of als je een antwoord hebt gevonden dat antwoord misschien na verder nadenken toch niet meer klopt. En die kennis, die Socrates al verwoordde in de zinspreuk "Ik weet dat ik niets weet" is ongelooflijk waardevol. Het begrip dat er misschien wel geen definitieve antwoorden zijn en dat we dus ook steeds onze antwoorden kunnen herzien, staat aan de basis van elk leerproces. Kinderen hiervan op jonge leeftijd al doordringen kan ze helpen in de zoektocht van hun eigen leven.

Het goede kennen is het goede doen

Bij filosoferen onderzoeken we vaak praktische dilemma's zoals: moet je een zwerver geld geven of niet? Door er met elkaar over na te denken en te praten, kom je op basis van doordachte redenen tot een conclusie die je laat zien wat voor jou het goede is om te doen.

Als je het goede niet zou kennen, zou je het ook niet kunnen doen. Daarvoor is grondige kennis nodig en niet alleen een mooi hart.

Leeftijden

In principe kun je met iedereen die kan praten ook filosoferen. Van kleuters tot en met bejaarden is het mogelijk. Tijdens het opgroeien maken kinderen zich de taal vaardig, ze leren zich concentreren en leren abstraheren. Alle drie voorwaarden voor het filosoferen.

Dit boek is een handleiding voor het filosoferen met kinderen in de leeftijd van 8 tot 18 jaar. De thema's zijn op deze leeftijdsgroep afgestemd. Uiteraard met een verschillende aard en omvang van de woordenschat.

Dit boek richt zich niet zozeer op de heel jonge kinderen om de praktische reden, dat voor filosoferen met kleuters andere werkvormen beter geschikt zijn. Maar vanzelfsprekend zijn er thema's in dit boek te vinden die ook met jongere kinderen kunnen worden behandeld op dezelfde manier als met de oudere kinderen.

Intelligentie

Ook al is er wel een grove overeenkomst zichtbaar tussen de uitslag van de CITO, het middelbare schooladvies, het niveau middelbare school en de mate waarin leerlingen actief en op een zinnige manier bijdragen aan het filosofisch gesprek in de klas, toch is hier niet alles mee gezegd.

Het komt vaak voor dat leerlingen door een concentratie belemmering op één of meerdere vlakken geen hoog advies halen, maar wel degelijk als geweldige filosofen uit de hoek komen. Je hoeft in principe niet te kunnen rekenen en ook geen grammatica te kunnen, om te filosoferen.

Vaardigheden die van pas komen bij het filosoferen zijn:

- *Fantasie* ... Want stél je nou eens echt die wereld voor waarin alles anders is!
- *Lef* ... Want je moet wel dúrven alle argumenten te overwegen, ook die buiten je eigen straatje.
- *Concentratie* ... Als je afgeleid bent of afhaakt ben je niet meer aan het denken.

- *Abstractie vermogen* ... Het gaat bij het filosoferen om het vergelijken van concepten, afwegen van argumenten, springen van voorbeelden naar algemene begrippen en omgekeerd.
- *Logisch denken* ... Een zeker ongrijpbaar kritisch vermogen die supersnel kan beoordelen of een redenering klopt of niet.
- En ook *taalvaardigheid* ... Zelfs als een leerling uit het buitenland komt en er in elk geval één taal in het hoofd zit, kan de leerling zelf al goed denken in die taal. Dan is het een kwestie van vertalen. Het zal lastig uit te drukken zijn en het gesprek gaat niet zo vloeiend, maar we hebben meegemaakt dat een leerling die pas zes maanden geleden uit Egypte was gekomen, de meest fantastische redeneringen opbouwde.

Praat iedereen mee?

Meestal is er een groepje van kinderen met de grootste filosofische mond die het gesprek gaande houdt. Dit zijn niet noodzakelijk degenen die gewoonlijk in de les het meeste zeggen.

Sommigen zijn verlegen, anderen vinden het moeilijk of saai. Het is een mooi streven om de verlegen kinderen erbij te betrekken, als die iets te zeggen hebben. Maar sommige leerlingen houden er niet van, zoals anderen niet van tekenen of gym houden. We kunnen de gehele klas activeren door oefeningen waar iedereen bij betrokken wordt. Een discussie spel, een interview, allemaal stemmen voor of tegen de stelling, iedereen een voorbeeld geven, of een schrijfpdracht. Echter als de uitdaging is om een zo goed mogelijk filosofisch gesprek te houden waar de aandacht hoog is, leidt het

enorm af als een deelnemer zelf niets weet te zeggen maar gedwongen wordt door de gespreksleider. De spanning is dan weg en het resultaat teleurstellend. We gaan ervan uit dat er ook veel geleerd wordt als de leerlingen alleen maar luisteren.

Maakt twijfel niet onzeker?

Omdat je bij het filosoferen telkens vragen stelt over opvattingen die mensen hebben over iets en je die dus ook telkens ter discussie stelt, zoek je de twijfel over je mening of overtuiging op. Vaak wordt er dan gedacht dat dat onzeker maakt. Zeker bij kinderen die naar het idee van volwassenen nog alle kennis overgedragen moeten krijgen voordat ze kunnen oordelen. Maar kinderen hebben al een heleboel kennis in het hoofd zitten, die je met een goede vraag eruit kunt peuteren. Zij hebben ook al een heleboel meningen in het hoofd zitten, al dan niet overgenomen van anderen.

Juist het feit dat die meningen te onderzoeken zijn en dat je je kunt vergissen, jij niet alleen, maar iedereen, is een inzicht dat een enorme opluchting kan geven. De onzekerheid die we bij het filosoferen opzoeken zit hem in de taal, de wereld, de begrippen en concepten. Niet in de kinderen, jongeren en volwassenen. Als je weet dat er bij het filosoferen niet één goed of fout antwoord is te geven, kun je natuurlijk wel blijven twijfelen, maar dat is dan een rationele twijfel, niet zozeer een emotionele.

Waarover?

Mensen denken soms dat filosofie alleen maar over ‘zweverige’ dingen kan gaan. Ze denken bijvoorbeeld aan gesprekken over spoken, geesten, de ziel, leven na de dood of het bestaan van God.

Dat kan, hier kun je inderdaad over filosoferen. Maar dit is lang niet alles!

Mensen denken ook wel eens dat filosofische gesprekken ‘diepe’ gesprekken zijn, waarbij het over moeilijke onderwerpen gaat, zoals persoonlijke emoties. ‘Hoe voelde jij je toen je vriend verhuisde?’

Dan wordt filosofie met psychologie verward. Bij psychologie, in een therapeutische sessie, gaat het over persoonlijk gevoel. Maar bij filosofie eigenlijk juist niet. Of zo min mogelijk.

Bij filosofie wil je juist boven de persoonlijke verhalen uitstijgen. Je zoekt juist naar de Algemene Regel. ‘Hoe zou het moeten zijn in de wereld?’ ‘Wat betekent [een bepaald woord] nou echt?’ ‘Is [een bepaalde zaak] goed of slecht?’ We onderzoeken concepten, willen weten hoe de wereld in elkaar steekt. We zijn op zoek naar de essentie van dingen. (En niet naar iemands persoonlijke gevoel bij een gebeurtenis.) We zoeken naar waarheid en naar wijsheid. Dat is ook de letterlijke betekenis van filosofie: **Φίλω** (spreek uit: philo) betekent: ik houd van, ik verlang naar **σοφία** (spreek uit: sophia) betekent: wijsheid

Filosoferen kan over van alles gaan. Iets in het nieuws, iets in de klas. Kleding, boeken, make-up, snoep, voetbal, ouders, pesten, idolen, verliefd zijn, dieren, de zwervers op straat, sprookjes, uiterlijk, taal, games, noem het maar op. Overall kun je wel een thema van de les van maken. De kunst is alleen om van het gesprek een filosofisch gesprek te maken.

2. Hoe maak je het gesprek filosofisch?

Een filosofisch gesprek is gericht op het beantwoorden van een vraag, waar geen eenduidig antwoord op bestaat. Het antwoord van een dergelijke vraag kan dus geen feit zijn. Het is een vraag waarop alleen een mening kan worden gegeven. Het gesprek is dan een onderzoek naar de mogelijke meningen en het 'waarom?' achter die meningen. 'Waaróm vind je dat?' Het antwoord is het argument achter de mening. Daarna is het zoeken naar de waarden die hier weer achter verscholen liggen.

In de gehele vraag komen soms wel voorbeelden aan bod of feitelijke informatie, maar in principe probeer je zo min mogelijk over feiten te praten. We kunnen vragen indelen in drie verschillende ordes. Het is handig om tijdens het begeleiden van het gesprek deze indeling in het achterhoofd te hebben. Stel je leest een verhaaltje voor, over een liefdesrelatie die uitgaat, omdat de jongen verliefd was

geworden op een ander. Dit verhaal kunnen we op drie niveaus analyseren:

- 1. *Eerste orde vragen: Gericht op beweringen over feiten, oplossingen.***
 - Wat zijn de feiten? (hij maakte het uit, omdat hij verliefd werd op een ander)
 - Wat is het probleem?
 - Wat kon hij allemaal doen?
- 2. *Tweede orde vragen: Gericht op aannames, overtuigingen, vooronderstellingen.***
 - a) Wat vinden we van dit feit? (is het erg, slecht, goed?)
 - b) Wat betekent het begrip ... eigenlijk? (liefde, vriendschap, trouw)
 - c) Wat is het beste om te doen? (wat is een goede morele regel hiervoor)

3. **Derde orde vragen: Gericht op rechtvaardiging van aannames, vooronderstellingen, waarden.**

Ad 2a) Waarom vinden we dit?

Ad 2b) Waar liggen precies de grenzen bij dit begrip?

Ad 2c) Waarom is dit een belangrijke waarde?

In het filosofisch gesprek dansen wij als gespreksleider tussen de drie ordes in, maar willen zo min mogelijk over feiten praten en zo diep mogelijk denken en dus graag veel 2e en 3e orde vragen stellen.

Structuur van een filosofische argumentatie

Het kan een groot voordeel zijn als je als gespreksleider in je achterhoofd alle mogelijke argumenten bij een filosofische vraag al eens doordacht hebt. Zo weet je welke kanten het gesprek nog allemaal uit zou kunnen gaan en dus in welke richting je vragen kunt stellen. Iemand met weinig ervaring in het nadenken over filosofische vraagstukken, zou van tevoren een thema kunnen uitwerken in een soort tabel. Iedere filosofische vraag leent zich hiervoor. Een voorbeeld van zo'n uitwerking:

Vraag: Kunnen dieren denken?

VOOR	TEGEN
Ja. Argument a: ze denken, want ze rennen bijvoorbeeld plotseling op een prooi af. Dat betekent dat ze in hun hoofd begrijpen: dat is een prooi en ik heb honger dus ik ga hem pakken.	Nee. Argument b: ze hebben wel plaatjes in hun hoofd en ze hebben driften. Maar ze hebben geen taal, dus ze denken niet in taal, zoals wij.
@ Argument b) Ze hebben geen taal met woorden, maar ze hebben wel een taal. Speciale geluiden die ze maken. Dus ook in hun hoofd begrijpen ze dingen. Dat is denken.	@ Argument a) Als zij een prooi zien, dan kunnen ze een plaatje in hun hoofd of een geur in hun neus hebben en een instinct, dat zegt pakken. Daar hoeven ze niet over te denken. Dat is het verschil tussen mensen en dieren. Wij kunnen echt over dingen denken die hier niet aanwezig zijn. Plannen maken voor de toekomst of denken aan China. Dat kunnen dieren niet.
Subvraag: Betekent 'denken', denken in woorden?	
Subvraag: Betekent denken méér dan alleen informatie verwerken en instinct? Wat dan?	
Ja. Argument c: Wij mensen zijn ook dieren en wij kunnen het in ieder geval, dus ja.	Nee. @ Argument c) Met de vraag wordt bedoeld: alle andere dieren dan mensen. Dus mensen tellen niet mee, en verder denkt geen enkele diersoort echt, zoals mensen.
Subvraag: Wat is denken precies?	

Om een filosofisch gesprek te voeren is het belangrijk, dat niet alleen de ja's en nee's tegenover elkaar worden gezet, ondersteund door argumenten. Dit is namelijk gewoon een discussie. En als iedereen echt rotsvast bij zijn mening blijft en niet gaat nuanceren, is het zelfs een debat. Het wordt een filosofisch gesprek als er subvragen uit de antwoorden voortkomen, zo niet door de leerlingen zelf, dan wel door jou als gespreksleider. Het filosofisch gesprek is een gezamenlijk onderzoek naar antwoorden en niet een wedstrijd wie het hardst en koppigst zijn mening verkondigt.

Natuurlijk is het ook mogelijk om het niet uit te schrijven en het ter plekke te verzinnen. Zelfs kun je zonder enig voorbereidend denkwerk met een thema aan de slag gaan, alleen maar aan de hand van onze voorbeeldvragen en de tools voor het begeleiden van een filosofisch gesprek.

Filosofisch succes

Een leerlinge uit groep 8 zei laatst: *'Filosofie is nadenken over een vraag. Dan kun je heel veel zijweggetjes nemen, maar uiteindelijk kom je uit bij een zwart gat.'*

Zij had poëtisch verwoord wat zij zelf had gemerkt: uiteindelijk, als je maar diep genoeg gaat, kom je uit bij een knoop die je zelf maar door moet hakken.

Wanneer is het gesprek geslaagd? Niet alleen als iedereen goed heeft opgelet, als er een mooie tekening is gemaakt of als er is gelachen. Ook niet als de kinderen geboeid gediscussieerd hebben. Het is pas een goed geslaagd filosofisch gesprek als de leerlingen op een gegeven moment doorkrijgen dat met de filosofische vraag iets aparts aan de

hand is. Dat er een soort vaagheid in de wereld is die maar moeilijk in goed of fout is te verdelen. Of: dat de wereld niet zwart-wit is.

Als je ze mee kunt trekken in het 'grijze gebied', zien ze in dat we over ieder woord een uur met elkaar kunnen discussiëren en de betekenissen van de woorden maar moeilijk te definiëren zijn! 'Wat betekent het woord "denken" dan precies?' 'Wie bedoelen we precies met "dieren", ook *mensen* of niet?'

Het is mooi als de leerlingen inzien dat de filosofische vraag zelf al voor problemen zorgt, als je er maar diep genoeg over nadenkt. Want dat is immers bij iedere filosofische vraag het geval. Het gaat dan ook niet om het antwoord, maar om de weg ernaartoe, het denkwerk zelf, en het in kaart brengen van de filosofische raadsels onderweg.

Daarbij komen ze tenslotte in dat zwarte gat. Ze voelen dat ze zelf de knoop moeten doorhakken, de waarde bepalen waarin ze geloven. Dit kan leiden tot een *eureka*-moment, een moment waarop je denkt: 'Inderdaad, zo zit het in elkaar', en je hebt het zelf bedacht! De kennis die je op die manier vergaart, is inzichtelijke kennis. Je hebt het je toegeëigend en het is in je systeem gaan zitten, het is echt van jou!

1. Wat is waarheid?

Ter voorbereiding: lees de paragraaf *Bewering - feit – mening – geloof – overtuigingen – waarheid*.

Gesprek (5 minuten)

Vraag: Is jouw mening waar?

Andere Werkvorm (50 minuten)

SPEL: Het waarheidsspel

- Geef iedere leerling een blanco kaartje. Geef de volgende opdracht: Schrijf hierop een zin, waarvan jij denkt dat hij waar is. (Het mag overal over gaan, als het maar een volledige zin is en geen vraag.)
- Laat de kinderen de kaartjes weer inleveren. Deel ze vervolgens weer uit. Zorg dat iedereen het ingevulde kaartje van een ander krijgt.
- Laat elke leerling om de beurt naar voren komen en voor de klas zijn/haar nieuwe kaartje voorlezen. Daarna legt hij het bij één van deze categorieën op een stapel:
 - Feit
 - Mening
 - Geloof

Gesprek vervolg (10 minuten)

Tussendoor en na afloop van het spel, gaat het gesprek om de vragen:

- Wat betekenen: feit, mening en geloof? Wat is het verschil?
- Kun je over je eigen mening zeggen dat die waar is?
- Wat betekent waarheid?
- Hoe weet je zeker of iets waar is?
- Wie heeft er gelijk, bij een verschil van mening?

Verwerkingsopdracht (5-10 minuten)

Schrijfofdracht

Wat vond jij het meest interessant in deze les?

Wat was de moeilijkste zin?

2. Kunnen we alles weten? (subthema: vrije wil)

Inspiratie & vraag (2 minuten)

Stel je voor dat er een computer is die alle kennis van de hele wereld in zich heeft. De precieze locatie van elk stofje, iedere molecuul, elke cel van iedereens lichaam en alle dingen, planten, bomen en dieren, de zee en de lucht. Die computer weet ook precies hoe alles werkt. Alle natuurwetten zitten erin geprogrammeerd.

Vraag: Zou deze computer dan de toekomst kunnen voorspellen?

Gesprek (20 minuten)

- Zullen we ooit alles weten?
- Kunnen we ooit alles weten?

Andere Werkvorm (5 minuten)

Stemmen

Dit gesprek zal gaan over:

determinisme (dat alles bepaald is, of maar op één manier logischerwijs kan verlopen), versus het tegenovergestelde, *toeval*, of de menselijke macht over het lot: de *vrije wil*.

Schrijf deze 3 termen op het bord en laat de leerlingen stemmen waar zij in geloven.

Nieuw verhaaltje en vervolg gesprek (3 minuten + 15-20 minuten)

Vroeger dachten mensen dat de aarde plat was. Daarna dacht de mensheid dat alle sterren en de zon om de aarde draaiden. De Copernicaanse wending, waarin met heel erg veel weerstand en moeite het idee accepteerde dat de aarde om de zon draait en niet andersom, vond pas in de 15e eeuw plaats.

Luister eens naar deze zin: 'We geloven wat we denken te weten en we weten niet wat we niet weten.'

Misschien is wat we nu denken te weten wel helemaal niet waar?!!

- Kan het dat we nu ook wel verkeerde ideeën hebben?
- Wat denken jullie? Waarover zouden we het mis kunnen hebben?

Verwerkingsopdracht (5-10 minuten)

Schrijfofdracht

- Wat vond jij het meest interessant in deze les?
- Wat was de moeilijkste zin?

8. Moet je voor iedereen respect hebben?

Voor deze les, vanaf de klassikale discussie/debat, is de gespreksvorm van het 'peace'-teken goed om toe te passen. Als er gereageerd wordt door een leerling op een andere leerling, kan hij/zij niet één, maar twee vingers opsteken. Een peace-teken dus. Op die manier weet de gespreksleider dat er een mooie discussie plaats kan vinden. Diegene moet beginnen met de woorden: 'Ik reageer op Jantje. Ik ben het niet mee eens, want hij zei dat ... en ik vind ...'

Inspiratie & vraag (5 minuten)

Laat de filmpjes zien via het Youtubekanaal: Beren Filosoferen (<http://www.youtube.com/BerenFilosoferen>)
Filmpjes: In de tram, De plas, In het Park. (totaal 1:30 min.) Te vinden online onder 'De maatschappij, dat ben jij – alle 3 de filmpjes'.

Let op: er zitten 'vieze' woorden in. Bereid kinderen erop voor om een beetje volwassen ermee om te gaan. Lachen mag, maar stoort de andere kinderen niet. Het filmpje is zo voorbij, dus let goed op!

Vraag: Wat is respect?

Gesprek (30 minuten)

Vragen:

Mág je zo doen als Wim in het park, Mies in de tram en Tim die dronken is? Van wie mag dat niet?

Hoe leer je wat respect is?

Hoe weet je nou wat wel en niet mag in een situatie?

Andere werkvorm (10 minuten)

Wat betekent, uitgaand van deze drie filmpjes 'respectvol met elkaar omgaan' eigenlijk? Maak een betekenisspin op het bord van het woord 'respect'.

Andere werkvorm (30 minuten)

Stellingen

Geef de leerlingen onderstaande stellingen op een briefje. Stellingen zijn zinnen met een mening erin. Het betekent niet dat ze 'waar' zijn. Je mag zelf bedenken of je vindt dat het waar is. In tweetallen bespreek je iedere stelling en zet je je mening erbij. Zet erbij waarom.

- **Ik respecteer alleen mensen die mij respecteren.**
- **Voor misdadigers hoef je geen respect te hebben.**
- **Oudere mensen hebben meer recht op respect dan jonge mensen.**
- **Anderen niet respecteren is onbeleefd.**
- **Andere geloven moet je altijd respecteren.**
- **Als je iemand respecteert zeg je eerlijk wat je denkt, ook als dat pijnlijk of moeilijk is.**

Klassikale discussie/debat

Inventariseer welke stelling de leerlingen het moeilijkste vonden. Bij voldoende onenigheid kan de discussie in een debatvorm gehouden worden.

Splits de klas in tweeën: links staan degenen die VOOR zijn, rechts degenen die TEGEN zijn. Om de beurt mogen de voor- en tegen argumenten verteld worden.

Afsluiting (10 minuten)

Bespreek nog een keer de kernvraag: Moet je voor iedereen respect hebben, of is respect iets dat je moet verdienen en dus ook kunt verliezen?

16. Wat geloof jij?

Tip!

Deze les is bedoeld om juist de persoonlijke geloofsbeleving bewuster te maken. Leerlingen reflecteren erop wat het betekent om in een geloof te geloven en zien in de klas dat anderen iets anders mogen geloven. Zodoende wordt de diversiteit op een veilige manier in de klas besproken en krijgt iedereen de ruimte om trots te zijn op het geloof in de eigen identiteit.

Inspiratie & vraag (5 minuten)

Schrijfoopdracht

1 Welk geloof heb jij?

Bijvoorbeeld: Jood, Moslim, Christen, Hindoe, Boeddhist.

Niet-gelovigen kunnen bijvoorbeeld kiezen uit:

- Atheïsme: geloven dat er géén god bestaat,
- Agnost zijn: het niet-weten of er een god bestaat
- Ietsisme: denken dat er wel iets is, maar niet precies weten wat
- Weet het echt niet!

2 Welke dingen doe jij allemaal, die met je geloof te maken hebben?

3 Heb je zelf je geloof gekozen?

4 Zou je zelf kunnen trouwen met iemand van een ander geloof?

5 Stel je voor dat je eigen kind later een ander geloof wil nemen dan jouw geloof, mag dat van jou?

6 Heb je respect voor alle andere geloven?

Gesprek (30 minuten)

Inventariseer welke geloven er in de klas zijn. Schrijf ze desgewenst op het bord.

Vraag welke van de vier andere vragen het meest moeilijk of interessant gevonden wordt, en laat de leerlingen hun antwoorden hierop vertellen en op elkaar reageren.

Interessante invalshoeken voor het gesprek zijn dan bijvoorbeeld:

- (bij 3-4-5) Is iedereen vrij om te kiezen welk geloof hij/zij gelooft?
- (bij 6) Zijn er ook dingen die je af zou keuren binnen een geloof? Bijvoorbeeld: terrorisme in naam van geloof, duivel-verering, meisjesbesnijdenis.
- Vind je het erg als iemand iets anders gelooft dan jij?

Verwerkingsopdracht (10 minuten)

Schrijfoopdracht

Wat vond jij het meest interessant in deze les?

Wat was de moeilijkste vraag?

Wat waren jouw meningen?

Wat vond je de grootste wijsheid?

Verwerkingsopdracht (10 minuten)

Tegeltjeswijsheid

Laat de leerlingen zelf een tegeltje ontwerpen met een tegeltjeswijsheid. De opdracht luidt: Maak een tegeltje van de mooiste wijsheid van de les.

17. Wat is een ziel?

Inspiratie & vraag (10 minuten)

WonderWhy heeft zelf een filmpje gemaakt met leerlingen die filosoferen over de ziel.

Bekijk het filmpje zelf of met de klas: wonderwhy.nl/ziel.html

Gesprek (30 minuten)

- Wat is een ziel?
- Wat doet een ziel?
- Hoe ziet een ziel eruit?
- Waar is een ziel van gemaakt?
- Kun je een ziel horen, zien, voelen, proeven?
- Zo nee, hoe weet je dan dat de ziel bestaat?
- Wat is het verschil tussen de ziel en de geest?
- Hebben alleen mensen een ziel?
- Wat gebeurt er met de ziel na je dood?
- En waar komt de ziel vandaan?
- Stel, je gelooft in het bestaan van de ziel, is het dan erg als iemand anders het bestaan van de ziel ontkent?

Verwerkingsopdracht (10 minuten)

Tekening

Maak een tekening van de omtrek van een mens en teken de ziel in de mens. Gebruik zoveel mogelijk kleuren om de ziel te tekenen.

Verwerkingsopdracht vervolg (10 minuten)

Gesprek

Hang de tekeningen op aan de muur en bespreek de verschillen.

- Waar zit de ziel, in het hoofd, in het hart, of misschien wel ergens anders? Hoe komt dat?